

Kapitola čtvrtá - Slovo a obraz

LIDOVÁ TVOŘIVOST NEJSOU JEN HESLA

Zatím jsme se zabývali slovy a slovíčky, nyní přejdeme k několika málo ukázkám ilustrací. Některé tvoří významový doplněk textu, jiné mluví samostatnou řečí. Kdo jimi promlouvá? Ten, kdo umí trochu nebo více kreslit a kdo má čas a nápady. Myslíte si, že to byli karikaturisté, známí z novin a časopisů? Až později, a to ještě sporadicky. Zpočátku zůstávali na svých místech, později se váhavě soustřeďovali v Dikobrazu a jen některé jejich kresby byly vylepeny. Je nám líto, že nemůžeme reprodukovat aspoň skvělý seriál čtyř výjevů, vylepený v čekárenském přístřešku před brněnským nádražím. Nemůžeme, protože ho někdo snad jako doklad, snad pro vlastní sbírku potřeboval dříve než my. Na 1. obrázku tam odcházela známá postava s aktovkou a komisním výrazem od bytových dveří. Žena za ním volá *počkej!* Na 2. obrázku je žena výraznější a slova také: *Počkej, Milošku! Takhle nemůžeš jít před vyšetřovací komisi!* Na 3. obrázku je to, čemu se zdvořile říká výjev ze života a k tomu citoslovce *plesk!* (ale že sedla!) Na 4. obrázku odchází od domovních dveří známá postava s aktovkou a nepřítomně se usmívá. Žena ve dveřích starostlivě podotýká: *Zapomněl sis ten svůj idiotskej úsměv!*

Jenže takových bylo málo. Kumštýřů i karikatur. Ono je totiž opravdu těžké vyrobit takovou karikaturu, aby mluvila ke všem.

Všichni - nebo se to alespoň dalo předpokládat - věděli, že Karel Urbánek byl v jednom ze svých minulých životů výpravčím v Bojkovicích. Takže když nadživotní figurína s obecnou člověčí tváří a v počestné uniformě ČSD rozpačitě říká za odjíždějícím vlakem dvěma dalším uniformám *je mně líto, soudruzi, jel moc rychle a ta výhybka se už nedala přehodit*, věděl každý, o co jde, a patřičně to prožíval. Měli jsme však dvojí potěšení: paní za námi se nechápavě ptala svého manžela, co ta scéna má znamenat. „No to je přece Urbánek, né?“ odušil s přehledem manžel. „Jo? A proč jsou tam napsané ty Bojkovice a co ten vlak?“ Inu, není karikaturista ten, aby se zavděčil lidem všem. Proto asi také bylo karikatur málo. Patří k nim nicméně ještě nákladní auto s nápisem *národní hospodářství*, jež dojíždí na rozcestí s tabulí *demokracie* (a za ní slušná silnice) a na druhou stranu *pod vedením KSČ* vede cesta zřetelně do strže. Sem hledí také hlášení zelené vlny: *Ještě je čas odbočit, ale pozor na smyk!* I v černobílém provedení to bylo docela pěkné a silně to připomnělo karikaturu tuším z Listů v září 1968: ve vojenském nákladním autě jede za volantem Alexander Dubček a vedle zírá z okna Martin Dzúr. *Zprava dobrý!* hlásí generál. *Zleva tanky!* kontruje Dubček. To bylo tehdy. A v roce 1989? Králík, známý z animovaného televizního večerníčku, obrací dnem vzhůru svůj kouzelnický cylindr a smutně říká: *Se mi zdá, Bobe, že fráze došly ...* Výrazná také byla modrá automobilová značka „kruhový objezd“ s komentářem *za 40 rokův sme přešli pekný kus cesty*. Vrcholu však dospěla karikatura obsahu Rudého práva, v němž poměrně dlouho přetrvávaly politické stereotypy. K jednoduchému modrému trojúhelníku bylo prostě připsáno *toto je žlutý čtverec. Podepsáno Rudé právo*. Vzpomeneme si přitom na případ se Servítem nebo na citovaný již obrazec v Mladé frontě ze závěru srpna 1968? Ano,

je to tak, tato podobnost není vůbec náhodná, leč záměrná a přetrvávala dvacet let.

Poměrně nejvíce je ilustrací - zjišťujících soudů, abychom se odvolali na druhou malou odbočku do teorie. Jsou to kresbné doplňky písemně vyjádřených aktuálních jevů, požadavků a výzev, doprovázené kresbou, která není žádným jinotajem. *Chceme generální opravu socialismu. STUDENTI* - a tento podpis je obkroužen konturou francouzského klíče Nebo: *Všichni se ptají, komu to hraje* - a vedle je na nitkách Kašpárek jako živý s červeným pěticípým límečkem kolem krku. A znáte písmena *OF* tak umně složená kolmo k sobě, že tvoří klíč, jehož očko je *O* a zuby *F*? Nebo pejska, který má na obojku místo vodítka štítek *Za život bez náhubku?*

Daší skupina, to jsou ilustrace s významem zjišťujících ~~neorem~~. Někdy se konstatují obecné jevy, jindy jde o grafické hříčky. Zlomek, kde nahoře je 68 a pod ním zrcadlově, tj. vzhůru nohama, druhý letopočet 89, dává po obrácení o 180 stupňů stejný smysl a je v něm zase šedesát osm a osmdesát devět, jenže v obráceném pořadí. Stejně se na jednom řádku napsalo *JARO*, pod to na druhém řádku 68 a dole na třetím opět zrcadlově *PODZIM*; po otočení o 180 stupňů je to zase *PODZIM 89* a *JARO* je vzhůru nohama - že by se byla předvídavě sledovala i tato jinotajová symbolika? Zřetelné bylo vyjádření *Kostky jsou vrženy*. Na té menší je *KSCČ*, na té větší *OF*. I toto byla symbolika velmi časová. Sem patří i rozcestník s tabulkou *KSCČ*, ukazující nalevo, a *LID*, ukazující napravo.

Význam hodnotícího soudu mají ilustrace aktuálních jevů, kde obrázek spolu s doplňkovým textem objasňuje různé souvislosti a podává je v groteskní nadsázce. Jsou nakresleny dvě lopaty, o kterých si zdálky můžete myslet, že se usmívají jedna

na druhou. Text vás však vyvede z omylu, neboť má formu řečnické otázky: *NA KOHO SE ASI SMĚJOU?* V jednom manifestačním průvodu odpovídala na otázku skutečná lopata s nápisem *PRO ŠTĚPÁNA*. Korunu přeneseným významům nasazuje známý emblém v němž se srp zobrazuje sice jako srp, ale místo kladiva je mlat z doby kamenné ...

Bude vhodné uvést, že mezi karikaturami není ani Lenin, ani Stalin, a že všechny postavy řečníků nebo jiných osob jsou vzácně neosobní. Také se jen sporadicky vyskytoval Švejk, ačkoli právě jeho výroky bylo možné citovat. Společným rysem profesionálních ilustrací je jistá intelektuální úroveň, přesahující pověstnou bulvárnost (chyběly např. známé kresby šibenic), rychlé zachycování proměn situace a neopakovatelná vynalézavost. Často se zobrazují detaily, vedoucí k hlubšímu zamyšlení. Letáky s nápisy a kresbami se vylepovaly po celou dobu trvání sametové revoluce, v prvním lednovém týdnu byly systematicky odstraněny. Ještě je třeba konstatovat, že ve skupině „státotvorných“ nápisů se ilustrace nevyskytovaly vůbec.

NA ZÁVĚR SI DOVOLÍME TŘETÍ MALOU ODBOČKU DO TEORIE

K mechanismům, které během sametové revoluce vyvolaly prudký rozmach textů a ilustrací, patří kromě již zmíněného nedostatku oficiálních informací nebo jejich nedůvěryhodnosti ještě tyto:

1. spontánní lidové hnutí zaměřené proti vládnoucímu systému, který se projevil jako historicky neúnosný,

2. popularizace hlavního hrdiny, kterým byl roku 1968 A. Dubček a roku 1989 především V. Havel,

3. zvolení nejvhodnějšího sdělovacího prostředku, tj. letáku, plakátu, karikatury a písničky,

4. velmi dobrá znalost prostředí, ke kterému se autoři se svou aktuální tvorbou obraceli.

Tyto mechanismy umožňují hovořit o řadě nápisů jako o protofolkloru, i když jde o tvorbu vysloveně monofunkčně, tj. politicky zaměřenou. Jenže - co je to političnost? Nebyly třeba pověsti a balady o zbojnicích kdysi také snad nejdříve „příliš aktuální“ pro své tehdejší vnímatele? A vlastně to ještě nebyly pověsti v plném smyslu, jak je známe po dvou či více staletích dnes, ale také zřejmě zprávy a glosy o něčem, co ostatní znali jen z doslechu. Jenže se tehdy nepsaly a nevyvěšovaly, nýbrž při mimořádných příležitostech šly od úst k ústům. Na plakátu představy jednotlivců nabývají postupně kolektivního charakteru, autoři se názorově ztotožňují se čtenáři a tím se realizuje pozitivní zpětná vazba. Skupiny, které nesouhlasí, se buď bojí veřejně vystoupit, nebo jsou zaskočeny převratně rychlým vývojem; neumějí nebo nechťejí písemně formulovat své stanovisko nebo je vůbec nemají, či neuznávají vhodnost letákové a plakátové myšlenkové konfrontace a považují ji za nepřipustný „hlas ulice“, zapomenuvše, že jej sami před čtyřiceti lety obdobně manipulovali. A tak se tyto skupiny na rozdíl od horečné ideologické a agitátorské aktivity z roku 1948 tentokrát stáhly do defenzivy. Naproti tomu se studentům v časovém předstihu podařilo vytvořit široké porozumění ve všech hlavních složkách společnosti.

Tak se vyvíjelo oznamování a odhalování skutečností textem a ilustrací, tak se sjednocovalo a stabilizovalo veřejné mínění. Něco z tohoto nadšení by mělo přetrvat - je to vzájemné porozumění a úcta k poctivě míněnému názoru druhého.

SEZNAM PRAMENŮ

Holubec, P. (odp. red.) 1989: Kronika sametové revoluce. Praha (pramen č. 1).

Halada, J. - Ryvola, M. (red.) 1990: Něžná revoluce v pražských ulicích. Praha (pramen č. 2).

Černý, J. - Kliment, L. s. a. (1990): Konec normalizace. Praha (pramen č. 3).

Kolektív redakcie Východoslovenského vydavateľstva 1990: Jeseň nádeje alebo História písaná v uliciach. Košice (pramen č. 4).

Otáhal, M. - Sládek, Z. 1990: Deset pražských dnů. 17. - 27. listopad 1989. Dokumentace. Praha (pramen č. 5).

Archív Masarykovy university v Brně. Signatury jsou uvedeny u jednotlivých nápisů a hesel.

Vlastní výzkum autorů. Uvedeno u jednotlivých hesel (Brno Frýdek-Místek, Praha). Za spolupráci děkujeme také posluchačům dálkového studia národopisu na brněnské filozofické fakultě.